

Schrijvers in gesprek met hun stof

Over het vakmanschap van tekstbezorgers

Naar aanleiding van enkele recent verschenen edities – van werk van Vincent van Gogh, Thomas Mann en Goethe – vraagt Thijs Pollmann zich af wat een vakkundige editie nu zo waardevol maakt. **door Thijs Pollmann**

EDITIE-techniek' is meer dan zomaar een interessante loot aan de stam van de geschiedbeoefening. Zij vormt er in zekere zin de basis van. Het is het vak dat historische (ook literair-historische en kunsthistorische), meestal geschreven bronnen toegankelijk maakt door die uit te geven en vooral toe te lichten. Dat vereist gespecialiseerd vakmanschap. Maar, zo laat Marita Mathijssen zien in haar *Handboek editiewetenschap*, het is ook een vak waar in veel wordt gebeunhaasd.

In Nederland is editeren het dagelijks werk van het Huygens Instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. In 2009 publiceerden medewerkers van dat instituut de belangwekkende en prachtig verzorgde editie van de brieven van Vincent van Gogh, zes delen in een cassette, een loodzwaar werk dat in geen enkele boekentas past en om

die reden door de boekhandelaar werd thuisbezorgd. De vorige editie van de brieven uit 1990 had me, zoals zovelen, geboeid en geïmponeerd. Toen al kon de lezer overdonderd raken door de hoeveelheid informatie die beschikbaar is om het leven van Van Gogh te reconstrueren, inclusief zijn ontwikkelingsgang en de totstandkoming van zijn werk. Maar het bleek allemaal nog veel vollediger en uitvoeriger te kunnen. De nu verschenen zesdelige editie laat nog maar weinig te wensen over. Men vindt er uiteraard de tekst en de tekeningen van alle bekende brieven van en aan Van Gogh, en dat zijn er nog weer flink wat meer dan in vorige edities. Maar bovendien zijn er reproducties opgenomen van bijna alle in de brieven genoemde schilderijen en tekeningen van Van Gogh zelf en van anderen. Er is een biografische schets, er is een groot aantal plattegronden met plaat-

sen die in de brieven worden aangeduid, er zijn concordanties, er is een register van alle werken van Van Gogh, een register van alle andere kunstenaars en hun werken die in de brieven worden genoemd, een lijst met bijbelcitaties, een lijst met technische schilderstermen, waarin informatie is te vinden over papiersoorten, kleuren en pigmenten, Franse standaardmaten van schilderdoek, et cetera, et cetera. Je zou dus zeggen: hier is wel ongeveer alles bijeengebracht wat er aan feiten over Van Goghs leven en werk en over zijn sociale omgeving bekend is en wat kan dienen om dit leven en werk verder kleur te geven. Hoe overweldigend het materiaal ook is, de editeurs (twee neerlandici en een romaniste) en de talloze anderen die bij deze arbeid van vijftien jaar betrokken waren, weten orde te scheppen en maat te houden in het uitdijend heelal dat een onderneming als deze snel kan worden.

Een ding ontbreekt echter en dat is een analyse van Van Goghs taalgebruik. Hoe beeldend en trefzeker het Nederlands van Van Gogh ook is als hij de plaatsen beschrijft waar hij verblijft of de kunst die hij onder ogen krijgt, het is een Nederlands van een curieuze soort. Men treft in de brieven zinnen aan als: 'Ik geloof hij een beste kerel is & die u wel goed op de hoogte zal brengen' (nr. 3); 'k Vrees echter 't nog wel een week of 4 duren zal eer er van komen kan' (nr. 22); 'De laatste keer ik hem schreef was ik nog in Parijs' (nr. 89). Het zijn afwijkingen van de standaardtaal die men bezwaarlijk aan haast of slordigheid kan toeschrijven. Brandende vraag is: door welke grammatica worden deze zinnen geregeerd en waar deed Van Gogh die op? Ook miste ik een analyse van het Frans en het Engels van de meer dan driehonderd, respectievelijk zes brieven die Van Gogh in die talen schreef. Er is naar mijn smaak ook

VINCENT VAN GOGH, DE BRIEVEN. DE VOLLEDIGE GEÏLLUSTREERDE EN GEANNOTEEERDE UITGAVE door Leo Jansen, Hans Luijten en Nienke Bakker (red.). Van Gogh Museum / Huygens Instituut / Amsterdam University Press. Amsterdam 2009. 2240 pag. (zes delen) € 325,-

THOMAS MANN, GROSSE KOMMENTIERTE FRANKFURTER AUSGABE onder redactie van een veelheid van letterkundigen. S. Fischer Verlag. Frankfurt am Main 2001 en latere jaren (reeks nog niet voltooid). [omvang en prijs verschillen per band]

HANDBUCH ZU THOMAS MANN'S 'JOSEPHSROMANEN' door Bernd-Jürgen Fischer. Francke. Tübingen / Basel 2002. 893 pag. € 151,90

AUS MEINEM LEBEN. DICHTUNG UND WAHRHEIT door Johann Wolfgang Goethe, uitgegeven en van een inleiding en commentaar voorzien door Klaus-Detlef Müller. DKV. Frankfurt am Main 2007. 1403 pag. € 23,90

getuigenis van de excellentie van de Duitse editietechniek is te vinden in de commentaren bij de *Grosse kommentierte Frankfurter Ausgabe* van de werken van Thomas Mann. Deze GkFA verschijnt als seriewerk. Het eerste deel was er al in 2001; de onderneming is nu ongeveer halverwege. Over de datum van voltooiing geeft uitgever S. Fischer nog geen uit-

'Hoe beeldend en trefzeker het Nederlands van Van Gogh ook is als hij de plaatsen beschrijft waar hij verblijft of de kunst die hij onder ogen krijgt, het is een Nederlands van een curieuze soort.'

te enthousiast 'gecorrigeerd' in spelling en interpunctie. Maar afgezien daarvan is het werk in alle opzichten te kwalificeren als een mijlpaal en een model voor de Nederlandse 'arts and crafts' van de editietechniek als academische discipline.

In dit vak was men in Duitsland altijd al verder gevorderd, ongetwijfeld voortbouwend op de langjarige traditie in de omgang met klassieke teksten. Een nieuw

sluitel. Voor de ordening, samenvatting en interpretatie van 'alle de werken' haalt de Duitse filologie alles uit de kast. Het commentaardeel van *Dr. Faustus* is aanmerkelijk veel dikker dan de tekst zelf, en het commentaar op *Der Tod in Venedig* omvat bijna 150 pagina's, terwijl de tekst zelf er iets meer dan 90 vraagt. Net als Van Gogh leent Thomas Mann zich uitstekend voor een dergelijke uitvoerigheid.

Tientallen prominente wetenschappers publiceren ieder jaar in de **Academische Boekengids**. Zij bespreken recent verschenen literatuur op hun eigen vakgebied voor een breed academisch lezerspubliek, met aandacht voor de samenhang tussen verschillende vakgebieden en oog voor maatschappelijke ontwikkelingen. De redactie wil graag bevorderen dat ook jonge wetenschappers aan de Boekengids bijdragen.

Bent u academisch geschoold? Nog in opleiding of niet meer dan vijf jaar geleden gepromoveerd? En hebt u een vlotte pen? Ding dan mee naar de ABG VN ESSAYPRIJS.

Het winnende essay wordt gepubliceerd in de **Academische Boekengids** van maart 2012. Bovendien is er een geldbedrag van **2.500 euro** aan de prijs verbonden.

De criteria

- U bespreekt minimaal twee boeken die niet eerder in de ABG zijn gerecenseerd en die niet ouder zijn dan vijf jaar.
- Uw bijdrage heeft de vorm van een goed geschreven essay zonder voetnoten.
- U geeft niet alleen uw mening over de besproken boeken, maar verwerkt tevens uw eigen ideeën over het onderwerp.
- De jury verwelkomt de bespreking van internationale wetenschappelijke literatuur in iedere taal.
- Uw boekbespreking is echter in het Nederlands gesteld.
- De lengte van uw bijdrage is maximaal 3000 woorden.

Stuur uiterlijk **vrijdag 30 september 2011** uw essay in, o.v.v. ABG VN Essayprijs naar abg@aup.nl

ABG
Vrij Nederland
Essayprijs

De *Academische Boekengids* heeft een onafhankelijke redactie. Het blad verschijnt zes keer per jaar. De volledige tekst van iedere nummer verschijnt op website: www.academischeboekengids.nl

Mann leverde in brieven en in begeleidende geschriften zelf veel welkom commentaar, en over zijn werk is door tijdgenoten en literatuurkundigen veel geschreven. Dat alles nu geordend bijeen te vinden stemt tot grote tevredenheid.

Ik mag hier wel bekennen dat ik vroeger voor dit soort editie-arbeid altijd een beetje mijn neus heb opgehaald. De acribie, de heel kleine varianten, de eindeloze hoeveelheid details, het geneuzel

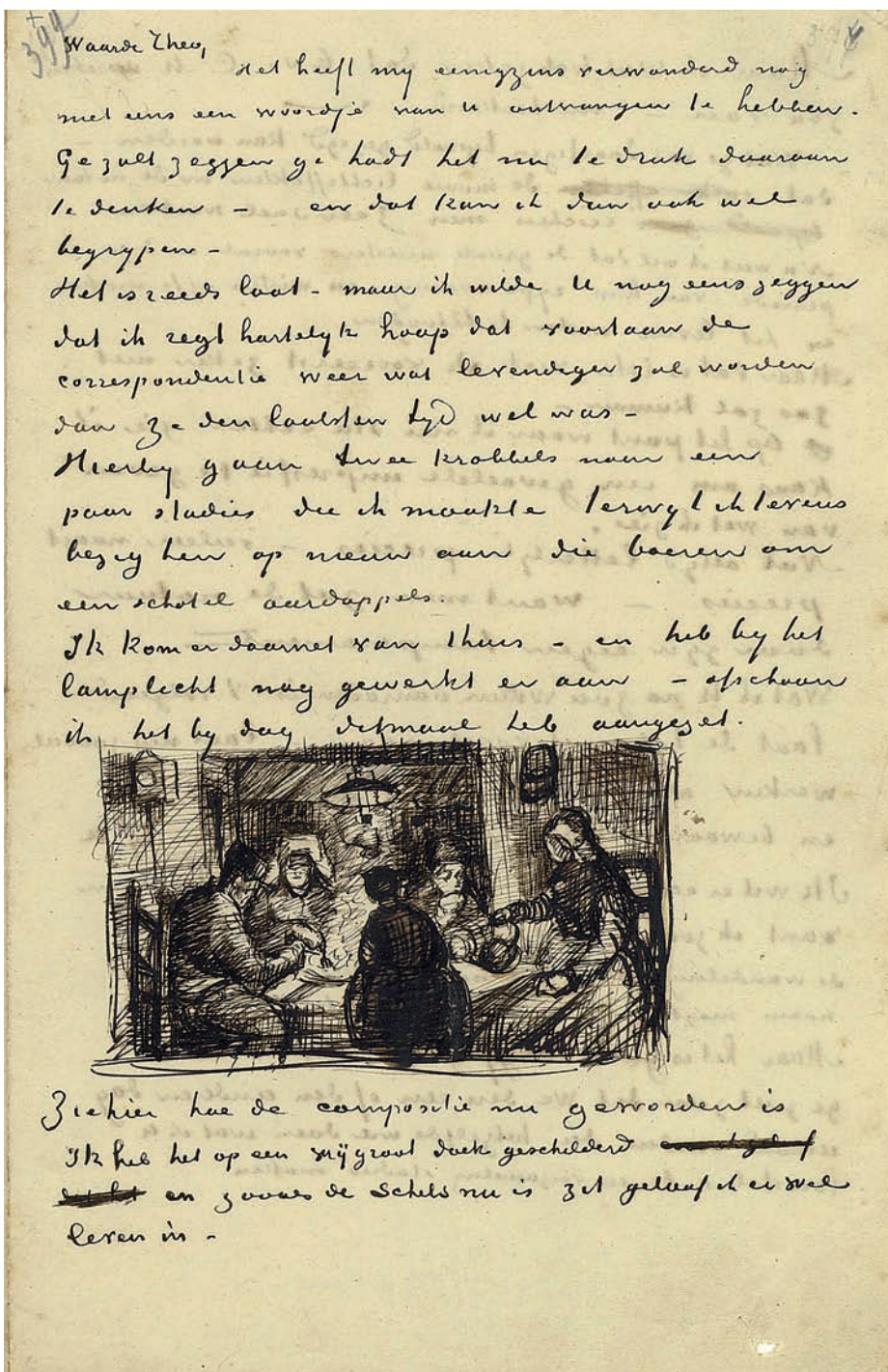
moeite waard. Dat geldt bijvoorbeeld voor de reconstructie van de totstandkoming van de romans en novellen, die antwoord geeft op vragen als: wat waren de inspiratiebronnen, wat waren de voorbeelden die de schrijver voor ogen stonden, in welke traditie staat het werk? Maar het geldt vaak ook voor aantekeningen bij bepaalde passages. Een voorbeeld: de novelle *Der Tod in Venedig* vertelt van een schrijver die in een artistieke impasse ver-

onschuldige zinnetje dient als bezwering van een mogelijke bedoeling van de reis. Welkom is in hetzelfde verband ook de verwijzing naar de zin: 'Es war kein Traum', aan het begin van Kafka's verhaal *Die Verwandlung* over een man die uit zijn slaap wakker wordt en zichzelf terugvindt als kever. Van zo'n netwerk van reminiscenties leeft de literatuur. En dit netwerk zichtbaar maken is niet de minste verdienste van deze commentaar.

'Welkom is daarom de informatie dat Venetië een codenaam was voor "homoseksualiteit", een aspect dat blijkens het vervolg allerminst onbelangrijk is.'

over komma's en punten, het kon me niet erg boeien. Of er nu in het handschrift 'im geringsten' en in de eerste druk 'im Geringsten' stond, ik kon en kan er niet warm of koud van worden. Maar de werken waarvan er hier een aantal worden besproken, zijn van een totaal ander kaliber. De wijze waarop hier het geëditteerde werk wordt 'aangekleed', is beslist de

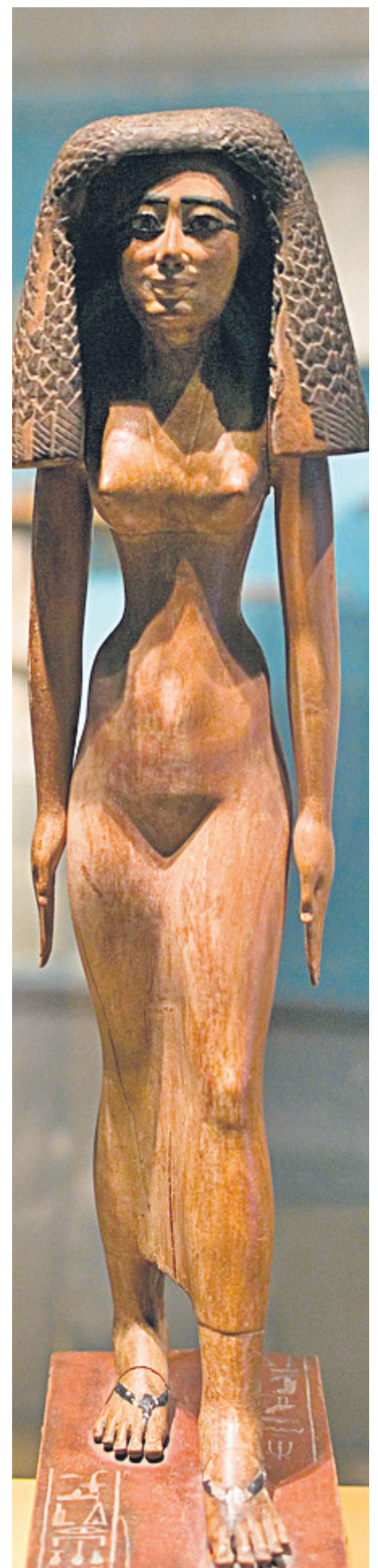
keert en op reis gaat naar Venetië. Aan het begin van het verhaal komt de zin voor 'Es war Reiselust, nichts weiter.' De arge-loze, aan reizen gewende lezer zal hier geen bijzondere betekenis vermoeden. Welkom is daarom de informatie dat Venetië een codenaam was voor 'homoseksualiteit', een aspect dat blijkens het vervolg allerminst onbelangrijk is. Het

Van Gogh schreef een curieuze vorm van Nederlands.

In dezelfde traditie van toelichten en verhelderen, van context schetsen en van achtergrond voorzien staat het boek van Bernd-Jürgen Fischer, geen tekstuitgave, maar een verzameling aantekeningen bij en commentaar op de vierdelige Jozefcyclus. Aan deze omvangrijke roman, waarvoor de stof geleverd wordt door het eerste bijbelboek, werkte Thomas Mann tussen 1925 en 1943. Hij gebruikte die tijd voor een belangrijk deel om als het ware zelf oudhistoricus en egyptoloog te worden, dat wil zeggen: om een zeer ruime kennis te vergaren over cultuur, politiek, samenleving en godsdienst van Egypte en Palestina, eigenlijk van het hele Midden-Oosten van rond het jaar 1400 v. Chr. Aan de realistische illusie van de Jozef-mythe, het verhaal over een van de twaalf zonen van Jaäkob die 'onderkoning' van Egypte wordt, hechte hij kennelijk zoveel waarde dat zijn beschrijvingen tot in detail in overeenstemming moesten zijn met 'Wie es eigentlich gewesen', zoals Von Ranke de taak van de geschiedschrijving zag. Beschrijvingen van personen worden naar 'echte beelden' gemodelleerd. Op een enkele plaats wil Mann zelfs vertellen 'Wie es eigentlich ist'. Als in het eerste deel beschreven wordt hoe Jaäkob na een jarenlang verblijf in den vreemde uitkijkt over het land waar hij geboren is, dan schrijft Mann: 'Hier was het, alles is er nog precies zoals het was. We zijn zelf afgedaald in de ontzagwekkende diepte, en hebben vanaf het westelijke strand van het afschuwelijk smakende meer van Lot met eigen ogen vastgesteld dat alles klopt en is zoals het is.'

De middelen die duivelskunstenaar Mann voor die realistische illusie aanwendt zijn even divers als veelkleurig. Hij legde bijvoorbeeld een verzameling van ansichtkaarten aan met afbeeldingen van Egyptische beelden die voor zijn figuren als voorbeeld moesten dienen. Zo bevindt zich in het Thomas Mann-Archiv in Zürich de hierbij afgebeelde ansichtkaart van het model voor het 'meisje Asnath' met wie Jozef uiteindelijk trouwt. Zij heeft het uiterlijk gekregen van het Egyptische beeldje dat in het Leidse Museum voor Oudheden staat en gemaakt is voor 'de godshand en godsvrouw Imertnebes'.

Het model voor 'meisje Asnath', een van Thomas Manns personages. Rijksmuseum voor Oudheden te Leiden.

De analyse van al zulke verwijzingen is Fischers werk en daarvoor verdient hij hulde, ook al was een deel van de informatie natuurlijk al elders verspreid gepubliceerd. Fischer stelde zich ten doel alle door Mann gebruikte materialen weer opnieuw bijeen te brengen en op die manier te reconstrueren wat Mann er eigenlijk mee deed. Hij levert dus een analyse van Manns schrijfkunst in het licht van de gegevens die de schrijver ter beschikking stonden. Dat geldt zeker ook voor een van de kernthema's van het

boek. Mann hechte er kennelijk aan het verhaal van Jozef een godsdiensthistorische basis te verschaffen waarin recht gedaan zou kunnen worden aan zowel de monotheïstische als de polytheïstische cultuur. Dat Mann de godsdiensthistorische studie serieus opvatte, moge blijken uit het feit dat de Duitse godsdienst-theoreticus en egyptoloog Jan Assmann in *Thomas Mann und Ägypten. Mythos und Monotheismus in den Josephsromanen* (2006) met buitengewoon veel respect spreekt over juist dit deel van Manns

arbeid. Maar ook aan het politieke en economische systeem in Egypte kan Mann niet voorbijgaan. Het bijbelverhaal vertelt immers van de zeven vette jaren en de zeven magere jaren.

natuurlijk variëren. Het lijkt erop dat juist de combinatie van geëditeerd origineel met materiaal ontleend aan het leven van een kunstenaar en met wat hij wist en hoe hij zich over zijn stof documenteerde,

‘Het lijkt erop dat juist de combinatie van geëditeerd origineel met materiaal ontleend aan het leven van een kunstenaar en met wat hij wist, een tekstkritische materiaalverzameling zo waardevol maakt.’

Fischers studie geeft heel speciaal ook voor een vertaler excellente informatie. Zijn boek levert uitermate veel extra's die voor een omvangrijk karwei als zo'n vertaling onontbeerlijk zijn. Aangenomen mag worden dat zulks geldt voor alle filologisch werk dat zo degelijk en grondig is. Altijd zal dat naast de bestudering ook de vertaling van zo'n werk ondersteunen.

Gezocht naar een beknopte gemeenschappelijke noemer voor de hier besproken boeken, gaat het er de editoren om de schrijvers te presenteren 'in gesprek met hun stof'. Ideeën over de maat en diepgang van deze toelichting kunnen

een tekstkritische materiaalverzameling zo waardevol maakt. De tekstkritiek bewijst juist dan zijn waarde als de archieven ook de neerslag van die 'gespreksstof' mogelijk maken. En dat is in de hier besproken werken steeds het geval.

Dat geldt a fortiori voor een wetenschappelijke editie van een autobiografie, omdat dan autobiografie en biografie naast elkaar kunnen worden gezet. Daarvan getuigt op welsprekende wijze het tekstkritische gedeelte van *Dichtung und Wahrheit*, Goethe's autobiografie, zoals die werd bezorgd door Klaus-Detlef Müller. Goethe schreef het vierdelige werk tussen 1806 en 1810; het beschrijft

zijn leven vanaf 1749 tot 1775. Die jaren beslaan zijn kindertijd, zijn studietijd en de tijd van zijn eerste grote successen, *Götz von Berlichingen* (1773) en *Die Leiden des jungen Werther* (1774). De jaren van zijn politieke functie in Weimar zijn nog niet aangebroken; de tijd van de grote Italiaanse reis, van zijn vriendschap met Schiller, van de platonische relatie met de hofdame Charlotte von Stein en van de 'mésalliance' met huishoudster, later echtgenote Christiane Vulpius komt nog weer later.

Hoe kleurrijk het levensverhaal ook wordt verteld, hoe beeldend de beschrijvingen ook zijn van personen en gebeurtenissen, het gaat wel om gebeurtenissen van 250 jaar geleden. Hier en daar is daarom enige uitleg gewenst. Ook hier levert de editeur heel zinvol werk. De

teuren: 'Omdat verschillende onderwerpen in een reeks van (al dan niet opeenvolgende) brieven spelen, ontstaat het risico van veelvuldige herhalingen van dezelfde informatie, ofwel een overdaad van kruisverwijzingen. Daarom hebben we ervoor gekozen zulke onderwerpen waar ze voor het eerst een rol spelen te annoteren en in latere gevallen voorafgaand aan de eigenlijke annotaties alleen nog te noemen (onder het kopje 'Doorlopend') met terugverwijzing naar de brief waar de kwestie voor het eerst ter sprake komt' (deel 6, p.10). Zulk doorverwijzen kan natuurlijk elektronisch veel handiger worden ingericht. Hetzelfde geldt voor de talloze priegelige *thumb-nail* illustraties die beogen te herinneren aan een eerder gepresenteerd plaatje. Zo'n observatie is niet bedoeld als een depreciatie van de

‘Ik durf de voorspelling aan dat deze ultieme uitgave ook meteen de laatste papieren editie zal zijn: de volgende verschijnt in een “format” dat op mijn e-reader past die twee ons weegt.’

tekst wordt er natuurlijk niet anders van, maar het begrip ervoor kan erg gebaat zijn met een intelligente toelichting. Als samenvatting van alles wat er over *Dichtung und Wahrheit* is gepubliceerd, is dit commentaar buitengewoon handzaam en gedegen. Wie er niet tegenop ziet de lectuur van de tekst af en toe te onderbreken voor het opslaan van de bladzijden met de nadere toelichting, wordt zelden teleurgesteld. Meer nog dan in *Werther*, meer dan in *Faust* komt hier in tekst en commentaar een mens tot leven die deel had aan zijn tijd en merkbaar genoot van alle dingen die het leven en zijn talent voor hem in petto hadden.

Tot slot nog een enkel woord over het oprukken van de elektronische hulpmiddelen. De hier besproken projecten hebben zeer veel tijd gekost en zijn dus jaren geleden gestart. In die tijd was het nog niet evident dat althans een deel van de informatie die nu in de commentaren voorkomt, beter elektronisch kan worden gepresenteerd. Bij de Van Gogh-editie is die mogelijkheid al benut. Die is in zijn geheel via de elektronische snelweg te raadplegen. Hij staat op het open net: www.vangoghletters.org, een wonder-schone site die extra informatie en extra mogelijkheden biedt. Je kunt je vervolgens echter afvragen welke informatie in de boekeditie achterwege had kunnen worden gelaten als men op een eerder tijdstip voldoende inzicht had gehad in de bijzondere mogelijkheden van internet. De editoren moeten zich daar bewust van zijn geweest. Zo zeggen ze dat een deel van de informatie, bijvoorbeeld betreffende de datering van de brieven inclusief de argumentatie ervoor, te vinden is 'in de webeditie' (deel 6, p. 10).

Als je er even over nadent, zijn er nog wel meer onderdelen te noemen die mogelijk beter in een e-editie een plaats hadden kunnen vinden. Zo zeggen de edi-

resultaten. Het laat alleen zien dat het begrip 'definitieve' editie een leeg begrip is. Hierboven was al even sprake van de zwaarlijvigheid van de Van Gogh-editie: hij weegt 14 kilo. Ik durf de voorspelling aan dat deze ultieme uitgave ook meteen de laatste papieren editie zal zijn: de volgende verschijnt in een 'format' dat op mijn e-reader past die twee ons weegt. Mijn bewondering voor het vakmanschap van de editoren en de vormgevers van dit boek zal er niet minder om zijn.

Thijs Pollmann is emeritus hoogleraar in de taalkunde, in het bijzonder met betrekking tot de rol van de taal in de humaniora, aan de Universiteit Utrecht.

Overige literatuur

- Jan Assmann. *Thomas Mann und Ägypten. Mythos und Monotheismus in den Josephsromanen*. Beck. München 2006.
- Thomas Mann. *Jozef en zijn broers* (vertaling Thijs Pollmann). Wereldbibliotheek. Amsterdam (te verschijnen) 2011.
- Marita Mathijssen. *Naar de letter. Handboek editiewetenschap*. KNAW Press. Amsterdam 2010 (1995).

ABG = Open Access

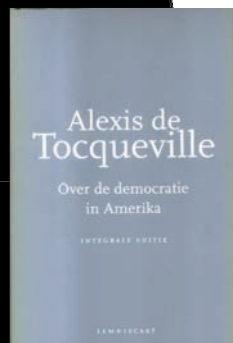
De ABG is een Open Access tijdschrift. U kunt alle artikelen op de website kosteloos downloaden en vrij gebruiken in het onderwijs.

Gelieve bij bronvermelding de volgende gegevens te vermelden: auteursnaam, nummer waarin het artikel is gepubliceerd en de uitgever Amsterdam University Press.

www.academischeboekengids.nl

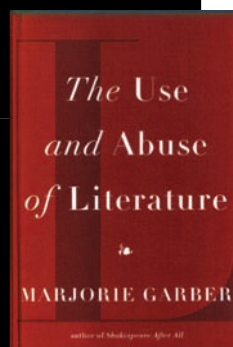
ATHENAEUM BOEKHANDEL

WWW.ATHENAEUM.NL

**Alexis de Tocqueville -
Over de democratie in Amerika.**
Lemniscaat - 1166 blz. - Gebonden - € 64,50

Eindelijk verschijnt de eerste integrale Nederlandse vertaling van de Alexis de Tocquevilles meesterwerk Over democratie in Amerika. Weifelend tussen bewondering en twijfel, schets deze Franse aristocraat een schitterend portret van de Amerikaanse samenleving vanuit de wens aan Europa zijn toekomst.

**Marjorie Garber -
The Use and Abuse of Literature.**
Pantheon - 320 blz. - Gebonden - € 25,95

This is a tour de force about our culture in crisis that is extraordinary for its erudition (and appreciation of popular culture) lightly carried. Garber's winning aim is to reclaim literature from the margins of our personal, educational, and professional lives and restore it to the center, as a fierce, radical way of thinking.

Uw academische boekhandel dag en nacht bereikbaar.
Talloze artikelen, recensies, interviews, voorpublicaties, cultuuragenda. En een webwinkel. Ga snel naar:

WWW.ATHENAEUM.NL

SPUI 14-16 AMSTERDAM (020-5141460)
GEDEMPTE OUDE GRACHT 70 HAARLEM (023-5318755)